Prekmurje – Slovenska okroglina, Trianon in tista črna kitara

Danes le redko pomislimo, da je Prekmurje pravzaprav sorazmerno nov pojem, star komaj kakšno stoletje. Uveljavil se je šele po prvi svetovni vojni, ko je bil skrajni severovzhodni del slovenskega ozemlja priključen Kraljevini SHS. Pred tem je bilo to območje kot del ogrskega kraljestva razdeljeno med Zalsko in Železno županijo ter poimenovano Slovenska krajina ali Slovenska okroglina.

Danes je Prekmurje priljubljena turistična destinacija, celo nekakšen romantičen sinonim za umirjeno in lagodno življenje. A ni bilo vedno tako. Ne le, da je bilo območje Prekmurja kot del druge državne ureditve ločeno od preostalega slovenskega ozemlja, pač pa je tudi po priključitvi ostalo neke vrste oddaljena eksotika. Zlasti med učiteljstvom in uradništvom, ki je moralo v Prekmurje po službeni dolžnosti, je bilo zelo nepriljubljeno. Zakaj je bilo tako in kakšno je bilo pravzaprav življenje v Prekmurju, razkriva kar 24 prispevkov tokratne tematske številke *Kronike*, ki s predstavitvijo manj znanih ali nekaterih povsem neznanih vidikov prekmurske preteklosti opozarjajo na zanimive posebnosti pokrajine, v kateri se slovenska zgodovina in kultura prepletata z madžarsko in romsko.

Starejšo zgodovino Prekmurja razkrivajo arheološke raziskave. Tako so izkopavanja v letih 2020–2024 v Murski Soboti razkrila začetke srednjeveške poselitve oziroma postopno izgradnjo predurbanega središča v 12. in 13. stoletju. (*Branko Kerman*) Nekaj let pred tem so arheologi izvedli raziskave ob cerkvi Marijinega rojstva na Tišini. Tam so odkopavali srednjeveško in novoveško grobišče, ki je bilo v uporabi od 11. stoletja do njegove opustitve v zadnji četrtini 18. stoletja ter velja za doslej največje raziskano cerkveno pokopališče v Prekmurju. Na njem so med drugim našli naglavne obročke, nakit in druge grobne pridatke. (*Samo Sankovič*)

Razvoj zemljiške posesti v današnjem Prekmurju in Porabju se je začel v 12. in se zaključil v 19. stoletju. Sprva so prostor zaznamovale predvsem maloštevilne visokoplemiške rodbine, ki so imele v lasti večino obravnavanega območja, v novem veku pa so začele nastajati nove oblike plemstva, zlasti t. i. armalisti. Razdeljeno je bilo tudi podložno kmečko prebivalstvo, ki je bilo lahko bodisi dedno (»privezano na zemljo«) bodisi zakupno. (*Andrej Hozjan*) Na sploh je imelo plemstvo na Ogrskem, kamor je sodilo tudi območje Prekmurja, precej drugačen nastanek in razvoj kot tisto v Svetem rimskem cesarstvu. Namesto srednjeevropskega vazalnega razmerja se je na Ogrskem razvilo razmerje, znano kot *familiaritas*. (*Jaka Banfi*)

Med najpomembnejšimi plemiškimi rodbinami, ki so zaznamovale današnje Prekmurje, sta bili rodbini Nádasdy in Széchenyi, ki sta se izmenjali na gospostvu Beltinci. Potem ko je bil konec 17. stoletja zaradi zarote proti kralju Leopoldu usmrčen Franc III. Nádasdy, je beltinska posest, ki je imela v okviru ogrskega prava obliko trajne lastnine, prek Jurija Széchenyija prešla na njegove nečake. (*Dominik Šteiner*) V začetku 19. stoletja pa je beltinsko gospostvo postalo last rodbine Gyika, ki se je v Prekmurje zatekla iz današnje Moldavije. Obdobje rodbine Gyika v Beltincih so zaznamovale gospodarske turbulence in inflacijski pritiski tistega časa, pa tudi dolgotrajni pravni spori. (*Dominik Šteiner*)

Drugače pa je razvoj potekal v Markišavcih, ki se kot del gornjelendavskega gospostva omenjajo že v 14. stoletju. Sprva so bili v lasti gornjelendavskih Széchyjev in njihovih dedičev po ženski liniji. V prvi polovici 16. stoletja je celotno vas Markišavci pridobil Gregor Horvat pl. Markišavski, nato pa je prek porok in dedovanja posest prehajala med številnimi, predvsem nižjimi plemiškimi družinami. (*Gregor Kovač*)

V Prekmurju, ki je bilo del ogrskega kraljestva, je v pisni komunikaciji prevladovala latinščina, občasno madžarščina, a tudi prekmurščina ni bila povsem neznana. To med drugim dokazuje šest zapisov uradovalne in poslovne narave iz Prekmurja in Razkrižja, nastalih od srede 16. do srede 18. stoletja. Prvih pet dokumentov je napisanih v kajkavščini z nekaj elementi prekmurskega narečja, medtem ko pri zadnjem prevladuje prekmurščina. (*Boris Golec*)

Različnim jezikovnim praksam lahko sledimo tudi v matičnih knjigah. Tudi tam sprva prevladuje latinščina, ki jo pozneje nadomestita madžarščina in slovenščina. Zanimiv primer so matične knjige župnije Črenšovci, ki jih je od nastanka župnije leta 1807 do svoje smrti četrt stoletja pozneje pisal tamkajšnji župnik Peter Borkovič. Matične knjige razkrivajo njegovo doslednost

in strogost pri izvrševanju dušnopastirskih nalog, hkrati pa so dragocen zgodovinski vir za poznavanje vsakdanjega življenja v prvih desetletjih obstoja župnije Črenšovci. (*Tone Krampač*)

Ko govorimo o novem veku, ne moremo mimo umetnostnih tokov, ki jih je najbolj zaznamoval barok. To velja tudi za Dolnje Prekmurje, v katerem pa so se določeni umetnostni pojavi zaradi zapoznele rekatolizacije pokazali šele z zamikom. Tako se tudi figuralna znamenja na tem območju pojavljajo od 18. stoletja naprej, za razliko od drugih delov Svetega rimskega cesarstva, kjer se pojavijo že sto let prej, kljub temu pa glede na ikonografijo ne odstopajo od drugih habsburških pokrajin. (*Jure Donša*)

V začetku 20. stoletja je tudi v Prekmurje brezkompromisno posegla prva svetovna vojna. V štirih letih njenega trajanja je bila v vojaške strukture avstro-ogrske vojske vpoklicana več kot polovica moške populacije z območja današnjega Prekmurja, kar pomeni nekaj več kot 20.000 mož. Največ jih je bilo vpoklicanih v 83. c. in kr. pehotni polk, ki se je sprva bojeval v Galiciji in Karpatih, nazadnje pa tudi na italijanskem bojišču. Delež izgub glede na celotno prebivalstvo Prekmurja je znašal 3,6 %, kar je presegalo povprečje nekdanjih avstro-ogrskih dežel. Okrog 2000 prekmurskih vojakov je bilo odlikovanih. (*Mark Krenn*)

Po prvi svetovni vojni je nastanek novih nacionalnih držav močno zarezal v dotedanje skupnosti in zarisal nove meje. Določanje nove meje med Kraljevino SHS in Madžarsko je bilo povezano s številnimi težavami, saj je bilo treba teoretično mejo, določeno s trianonsko mirovno pogodbo, preslikati na teren. Tako jugoslovanska kot madžarska stran sta poskušali mejo spremeniti v svoj prid, s tem pa sta močno posegali v vsakdanje življenje tamkajšnjega prebivalstva. (*Tadeja Andrejek*) A tudi ko je bila meja dokončno določena, težav še ni bilo konec. Na eni strani so bili prizadeti prekmurski Madžari, ki so v novi državi naenkrat postali narodna manjšina. Nezadovoljstvo so izražali na različne načine, v pomoč pa jim ni bila niti nova oblast, ki je kljub drugačnim obljubam izvajala asimilacijsko politiko. (*László Göncz*) Po drugi strani pa tudi samo Prekmurje med Slovenci oziroma Jugoslovani ni bilo priljubljena destinacija. Zlasti učitelji so premestitev v Prekmurje dojemali kot odhod v »kazensko kolonijo«, podobno pa je veljalo tudi za uradnike. Zato je Društvo državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti v letih 1923–1924 za svoje člane v Prekmurju zahtevalo finančne dodatke in beneficirano delovno dobo. (*Željko Oset*)

Obdobje med svetovnima vojnama je bilo čas velikih družbenih sprememb, ki so še posebej prizadele nekdanje plemstvo. Številni plemiči so bili zaradi agrarne reforme prisiljeni prodati svoje posesti, med njimi so bili tudi grofje Szapáry v Murski Soboti. Prav popisi, ki so nastali ob prodajah, pa danes med drugim omogočajo rekonstrukcijo nekdanjih grajskih interjerjev. To velja tudi za nekdaj bogato opremljeno grajsko kapelo v gradu Murska Sobota, iz katere pa se je do danes ohranil le manjši del predmetov. (*Renata Komić Marn*)

Prekmurje je med drugo svetovno vojno za kratek čas znova prišlo pod madžarsko oblast. Odporniško gibanje se je začelo razvijati šele proti koncu vojne ob približevanju sovjetskih sil. Vojaške operacije so v Prekmurju potekale tudi še po uradnem koncu vojne, saj je bilo to območje zaradi svoje prometne in geostrateške lege pomembna smer umika nemških sil proti Avstriji. (*Klemen Kocjančič, Blaž Torkar*) Med zaključnimi boji je v Prekmurju padlo tudi več sto vojakov Rdeče armade, ki so bili mobilizirani na območju celotne Sovjetske zveze in so pripadali različnim narodom. Posmrtne ostanke rdečearmejcev so leta 1962 prenesli v skupno grobnico v Murski Soboti, velika večina pa je bila do sedaj že poimensko identificirana. Med njimi je bilo tudi 146 vojakov, ki so bili mobilizirani na območju današnje Ukrajine. (*Metka Fujs*) Druga svetovna vojna je prinesla tudi uničenje prekmurske judovske skupnosti, ki je bila tam stalno naseljena od 18. stoletja. Judje so bili gospodarsko zelo močna skupnost, ki je imela velik vpliv tudi na kulturno podobo pokrajine. Večina prekmurskih Judov je življenje končala v koncentracijskih taboriščih, peščica preživelih pa se je po vojni preselila v Izrael. Danes na Jude v Prekmurju spominja le nekaj skromnih materialnih ostankov, kot sta pokopališče in sinagoga. (*Oto Luthar*)

V povojnem obdobju je razvoj Prekmurja močno zaznamovala tekstilna tovarna Mura. Nastala je leta 1952, in sicer z združitvijo tekstilnih tovarn Janeza Cvetiča in Ludvika Šiftarja v Murski Soboti, ki sta bili ustanovljeni pred drugo svetovno vojno. Po vojni pa so nove oblasti oba lastnika zaprle, jima odvzele premoženje in na temeljih obeh predvojnih tovarn ustanovile novo tekstilno podjetje. (*Gordana Šövegeš Lipovšek*)

V prelomnem letu 1991 je Prekmurje zaradi svoje specifične geografske lege odigralo pomembno strateško vlogo pri osamosvajanju Slovenije. Območje sta definirali predvsem neposredna bližina Avstrije, Madžarske in Hrvaške ter prisotnost vojaških objektov Jugoslovanske ljudske armade. Pravočasne priprave, učinkovito poveljevanje, visoka stopnja organiziranosti in podpora lokalnega okolja so pripomogli k uspehu obrambne strategije. (*Klemen Kocjančič, Pavel Vuk*)

V Prekmurju je zelo pomemben velikonočni čas, v katerem se zvrstijo številni dogodki, od procesij in pokanja z možnarji do iger s pisanicami, ki jih imenujejo remenke. Zaradi različne veroizpovedne podobe Prekmurja se tudi velikonočni običaji pri katoličanih in evangeličanih med seboj razlikujejo. (*Mateja Huber*)

Ko govorimo o Prekmurju, ne moremo mimo Romov, ki močno zaznamujejo pokrajino. Hkrati prekmurski Romi v slovenskem prostoru veljajo za zgled romske integracije. In res raziskovalci ugotavljajo, da se zaradi sobivanja romskega in večinskega prekmurskega prebivalstva na istem prostoru romska kultura vedno bolj prepleta z večinsko slovensko. Izkaže se, da Romi/Cigani niso tako zelo posebni, kot bi si nekateri želeli, ter da imata romsko in slovensko prebivalstvo več skupnega, kot si mislimo. (*Jelka Pšajd*)

Med posebnosti Prekmurja sodi tudi prekmurski jezik, ki je ostalemu delu Slovenije pogosto težko razumljiv. Kljub temu prekmurščino najdemo v pesmih, ki so razširjene po vsej Sloveniji. Le kdo danes ne pozna poskočne *Marko skače*? Prekmurščina pa je prisotna tudi v sodobnem ustvarjanju, npr. v reperskih besedilih skupine Stekli psi. (*Tjaša Jakop*)

Tokratno tematsko številko *Kronike* zaključuje pregled zastopanosti Prekmurja v enciklopedijah in leksikonih. Analiza pokaže različno stopnjo zastopanosti in interpretacije zgodovinskih procesov. Običajna predstavitev zajema kronološki prikaz razvoja od prazgodovine do 20. stoletja, pri čemer so poudarjeni politični dogodki, izpostavljene pa so tudi nekatere lokalne posebnosti, med katerimi izstopa znamenito *borovo gostüvanje*. (*Darja Kerec*)

Prekmurje je torej naslednji delček slovenskega prostora, ki mu *Kronika* namenja tematsko številko. V objavljenih prispevkih se razkrivajo nova spoznanja iz zgodovine Prekmurja, odpirajo pa se tudi nova vprašanja in nekatere bele lise prekmurske preteklosti, ki bodo v prihodnje nedvomno deležne poglobljenih raziskav.

Izid prekmurske številke Kronike so finančno podprli ZRC SAZU, Občina Beltnici, Mestna občina Murska Sobota, Ustanova Fundacija Jožefa Klekla st., podjetji Pomgrad in Megras ter Pomurske lekarne, za kar se jim najlepše zahvaljujem.

Miha Preinfalk
odgovorni urednik *Kronike*

